

ENYEDI SÁNDOR

A romániai magyar könyvkiadás (1944 – 1989)

Az erdélyi művelődési hagyományok egyik legrégebbi területe a könyvnyomtatás, könyvkiadás. A reneszánsz humanista eszméi termékeny talajra találtak a középkori Erdélyben, ahol a 16. század folyamán a *többnyelvű* nyomtatott írásbeliség igénye kifejezésre jutott az első könyvnyomdák megteremtésében. 1525-ben a szász humanista Johannes Honterus alapított nyomdát Brassóban, míg a magyar nyelvű könyvkiadás Kolozsváron 1550-ben vette kezdetét, ahol Hoffgreff György alapított nyomdát. 1559-ben Coresi diakonus Brassóban lesz az első román nyelvű könyv kiadója. A 16. század második felében Heltai Gáspár könyvkiadói és írói munkássága lendíti fel a magyar nyelvű erdélyi könyvkiadást. Apáczai Csere János (1625-1659) és Misztótfalusi Kis Miklós (1650–1720) tevékenységén keresztül vezet a folyamatos és megszakítás nélküli fejlődés a következő évszázadokon át a 20. századig. S a többre-tű, diverzifikált nyomdai és kiadói hagyományok jövőbe mutató hatása érvényesült Trianon után is, amikor az idegen államkeretbe került magyarságnak saját erejére támaszkodva kellett kimunkálnia az erdélyi magyar nyelvű könyvkiadás továbbfejlesztésének módozatait. A két világháború között Erdély városaiban több helyen próbálják az elődök hagyományait folytatni. A sokféle vállalkozásból számunkra a kolozsvári székhellyel működő Erdélyi Szépművés Céh és a Minerva Részvénytársaság tevékenysége a legjelentősebb.

1944–1945-ben, a változó új történelmi helyzetben a korábban is működő könyvkiadói magánvállalkozások igyekeztek folytatni korábbi tevékenységüket, miközben a megváltozott politikai élet új szervezeteket, pártokat, írói csoportosulásokat dobott a felszínre, amelyek szintén megtették első próbálkozásait a könyvkiadás terén. Kolozsvárra például 1944. október 11-én vonultak be a szovjet csapatok, és egy héttel később már utcára került a *Világosság* című napilap, majd ezt rövidesen követte a könyvkiadás megszervezése is. 1939–1940-ben már működött a városban a Munkás Athenaeum, amelynek gyors feltámasztását javasolta Jordáky Lajos. A kommunista és szociáldemokrata irányítás alatt működő intézmény természetesnek találta a könyvkiadás megszervezését is. November 26-án került sor az első munkamegbeszélésre, amelyen Balogh Edgár, Nagy István, Szabédi László, Szenczei László, Kós Károly, Jancsó Elemér, Szegő Júlia, Kőműves Nagy Lajos, Szendrő Ferenc, Szolnay Sándor, Cornea Emil, Balázs Péter és mások vettek részt. A Munkás Athenaeum (amely később Józsa Béla mártír nevét vette fel) a könyvkiadó részlegének vezetésével előbb Szenczei Lászlót és Jordáky Máriát, a könyvkereskedés és kölcsönkönyvtár megszervezésével Nagy Istvánnét és Roselfeld Lászlót bízta meg. Első kiadványuk

20 000 példányban még újév előtt kikerült a nyomdából, ez a *Munkások és földművesek naptára 1945.* volt, ezt követte 1945 januárjában egy József Attila-kötet (*Döntsé a tőkét, ne siránkozz!*), februárban pedig Nagy István írása József Attiláról; nyárára a kiadott könyvek száma meghaladta a harmincat. A főleg szocialista kiadványok megjelenetésére profilozott kiadó első félévében megjelentetett 36 kötetet kb. 200 000 példányban, ebből 10 rövid idő alatt elfogyott; a félév végén megjelentetett kötetek átlagpéldányszáma elérte a 7 500–10 000 példányt.¹ 1945 júliusában Kolozsváron és Marosvásárhelyen sor került a könyvnapokra, a munkájukat megkezdett kiadók kiadványaikat saját könyvsátraikban propagálták. Marosvásárhelyen például könyvsátrat állított fel a Minerva, az Uránia, Laczkó Károly, Derzsi Zoltán, a Helikon, Szatmári és Kupán könyvkereskedése. 8 könyvsátor jelezte, hogy az erdélyi könyvkiadó cégek folytatják (egyesek most kezdik el) az elődök munkáját.² Ha a megjelentetett művek számát vesszük alapul, akkor már ebben az átmeneti szakaszban is jelentős szerepet játszik a Román Kommunista Párt (1948-tól Román Munkáspárt) kiadójának magyar szerkesztősége, amely számos aktuál-politikai kiadványt (köztük sok brosúrát) készít sajtó alá. A könyvkiadás a háború utáni években súlyos anyagi gondokkal küzd, de egyébként a kialakuló rendszer jellegét, céljait nem sértő könyvek megjelenetésének nincs különösebb akadály. Így egyes magyar művelődési intézmények – amelyek 1944 előtt is működtek – szinte zavartalanul folytathatják tevékenységüket. Az Erdélyi Múzeum Egyesület is számos kiadványt bocsát ki, de a még működő Erdélyi Tudományos Intézet, vagy az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) is észrevehetően jelen van a könyvkiadásban is. Az egyházak könyvkiadói tevékenysége mellett jelentős a Bolyai Tudományegyetem kiadói tevékenysége. 1946-ban a kolozsvári Józsa Béla Athenaeum könyvkiadói irányítását Gaál Gábor veszi át, és az 1946-os könyvnapok kínálata már a differenciálódó és választékában bővülő magyar nyelvű könyvkiadás tükörképe, amelyben kiemelt szerepet játszik ugyan Kolozsvár, Marosvásárhely, Bukarest, Nagyvárad, Arad; de könyvkiadó városokként olyanok is előfordulnak – bár csekély számú kiadvánnyal –, mint Csíkszereda, Déva, Gyulafehérvár, Nagybánya, Nagyenyed, Nagyszeben, Sepsiszentgyörgy, Szatmár, Székelyudvarhely, Szilágysomlyó, Temesvár.

Az 1944 után megepezdült könyvkiadói tevékenység egyik és talán legfontosabb elősegítő tényezője a Magyar Népi Szövetség volt, amely 1945–1946-ban – eredményesen küzdve az autonóm magyar kulturális élet megteremtéséért – a könyvkiadás gondjait is felkarolta. A MNSz Országos Kulturális Bizottsága kolozsvári ülésén határozott arról is, hogy 1946. június 22–23-ra a Romániai Magyar Írók Szövetségével³ karöltve megrendezik az erdélyi magyar könyvnapokat a Józsa Béla Athenaeum és a Móricz Zsigmond Kollégium, valamint minden más könyvkiadó bevonásával. A

¹ JORDÁKY Lajos: *Az első könyvkiadó.* In: Utunk Évkönyve '70. 42–44.

² *Szabad Szó* (Marosvásárhely) 1945. július 6.

³ A Romániai Magyar Írók Szövetsége Kolozsváron alakult meg 1945. május 13-án. Első felhívásukat Nagy István, Asztalos István, Balogh Edgár, Benedek Marcell, Kacsó Sándor, Kiss Jenő, Méliusz József, Szabédi László, Szentimrei Jenő írták alá. Elnök: Nagy István, alelnök: Szabédi László, főtítkár: Méliusz József lett. *Világosság* 1945. május 17.

könyvnapok előkészítésére Szabó T. Attilát, Faragó Józsefet, Nagy Istvánt, Méliusz Józsefet, Simó Gyulát és Tóth Samut kérték fel.⁴

A könyvnapokat követően került sor a Magyar Népi Szövetség II. országos, Székelyudvarhelyen tartott kongresszusára. A szervezet főtitkára itt jelentette be:

A Magyar Népi Szövetség átvette a Józsa Béla Athenaeumot, a romániai magyar könyvkiadó vállalatot, amelynek vezetését végrehajtó bizottságunk Gaál Gáborra bízta. Józsa Béla Athenaeuma kezdeti nehézségeivel megküzdve, most elérkezett jelentőségeltjes könyvkiadói munkatervének megvalósításához. Tudományos, közhasznú, irodalmi jellegű kiadványai – a vállalat rövid működése alatt is – számuknál és színvonaluknál fogva, alapját képezik a romániai magyarság jövőbeli szellemi és irodalmi fejlődésének. A Magyar Népi Szövetség és a romániai magyar szellemi élet közötti legbensőségesebb kapcsolat kiépítésére állandó együttműködést teremtettünk meg a Romániai Magyar Írók Szövetségével. Ez a kapcsolat gyakorlatilag is a romániai magyar nép összefogó politikai szervezethez fűzi írói szervezetünk működését.⁵

A június 27–30. között tartott kongresszus egyik eseményeként a Romániai Magyar Írószövetség új vezetőséget választott. A közgyűlés az írószövetség dísztagjaként választotta meg Kurkó Gyárfás elnököt, Victor Eftimiu román író, aki a román–magyar barátság egyik régi harcosa volt, továbbá dísztag lett Illyés Gyula, Mihail Solohov és Louis Aragon. Szemlér Ferenc író – a romániai magyar könyvkiadás jövőbeni kilátásait kommentálva – *Magyar szivárvány* címmel cikket ír a *Világosság*ba:

Van valami jelképes abban, hogy az országos könyvhónapot bevezető könyvnapok egybeesnek a Magyar Népi Szövetség nagygyűlésével. A romániai magyar könyvkiadás nem most indult meg. A felszabadulás másfél esztendeje immár kitartó kísérletekre, fáradhatatlan munkásságra és olykor váratlan sikerekre tekinthet vissza. Nem is egy könyvkiadó igyekezett megfelelni az egyre növekvő olvasótömegek igényeinek. Ezek a könyvnapok azonban most együvé fogják mindezeket a törekvéseket s ezzel abba a kerékvágásba állítják, amelyben a romániai magyar könyvkiadásnak haladnia kell...⁶

A „szivárvány” tarka ege alatt ekkor még jól megfért az az örvendetes esemény, hogy 1946 májusában újjászervezték a PEN Klubot, amelynek magyar alosztályába meghívták a romániai magyar irodalom neves képviselőit;⁷ s a szivárvány színeit mutatta az a jelentés is, ami a székelyudvarhelyi írói összejövetelről íródott: „A jelenlévő 28 írószövetségi delegátus minden erdélyi várost és minden haladó politikai árnyalatot képviselt. Egyben egyeznek valamennyien: a demokráciát akarják.”⁸

1946. a sokszínűség és a népfrempolitika jegyében telt. Biztató ígéretek a hatalom részéről, barátkozási gesztusok a magukat demokratáknak valló románok és magyarok táborában. Október 5–6-án Bukarestben megtartották a román írók, művészek, újságírók kongresszusát, amelyre meghívták a Romániai Magyar Írószövetség küldötteit is. A magyar írók képviselőiben Nagy István és Méliusz József jelent meg. Az eseményre könyvkiállítás is készült, s ott, Bukarestben, Ady Endre halotti maszkja alatt mintegy száz új erdélyi magyar könyvet tekinthetett meg a néző. Sok szó esett a román–magyar megbékélésről is. Méliusz kifejezte reményét, hogy magyar és román írók együttesen viszik majd előbbre a két nép végső demokrata

⁴ *Szabad Szó* 1946. június 17.

⁵ *Nemzetiségi anyaszervezetünk. A Magyar Népi Szövetség Intézőbizottsága*. Kolozsvár, 1946. 36.

⁶ *Világosság* 1946. július 22.

⁷ *Világosság* 1946. június 3.

⁸ *Világosság* 1946. július 7.

találkozásának ügyét is. Dr. Petru Groza jelenlétében a tájékoztatási miniszter bejelentette, hogy a szervezés alatt lévő állami kiadó és a művészetügyi minisztérium kiadója teljes erejével támogatni fogja a magyar irodalmat. A Magyar Írószövetség tagjainak bukaresti látogatása — a kor sajtója szerint — „általánosságban nagy lépéssel vitte előre a román közvélemény érdeklődésének felkeltését a magyarság szellemi és társadalmi kérdései iránt, és a két írószövetség közt olyan bensőséges kapcsolat alakult ki, amelynek befolyása a román és a magyar nép viszonyának jó irányban való kialakulásánál nem maradhat el.”⁹

A Romániai Magyar Írószövetség küldöttei — kiegészülve Szemlér Ferencel — biztató megbeszéléseket folytattak Bukarestben, serkentették az állami kiadót magyar művek megjelentetésére, és megállapodás született a kiadóvállalat igazgatójával egy magyar könyvsorozat kiadására.¹⁰ Sűrű volt a kapcsolatfelvétel a bukaresti román és a kolozsvári magyar írók között. 1946 késő őszen a bukarestiek jönnek Kolozsvárra.¹¹ 1947 áprilisában újra tárgyalásokat folytatnak a magyar írók Bukarestben. S ami a két látogatás közé esik — a párizsi békeszerződések aláírása 1947 februárjában —, olyan cezúra, amely döntő módon változtatja meg a fejleményeket. *A bukaresti írói tárgyalások eredményei: egységes román–magyar írószövetség és nagyszabású kiadótervezet* — címmel tudósít az újság a bukaresti tárgyalásokról. Méliusz József, a Romániai Magyar Írószövetség főtitkára nyilatkozott:

... a két írószövetség képviselői együttes tanácskozásaikon időszerűnek találták annak a régebben felmerült óhajnak a megvalósítását, hogy a romániai írószövetségek egy nagyobb síkon, nemzetiségi önállóságukat megőrizve, közös szervezetbe tömörüljenek. [...] a Romániai Írók Szövetségében egyforma joggal működnek majd együtt a román, a magyar és a többi nemzetiség írói. Ennek a tervnek a megvalósítása mind szellemi, mind általános politikai szempontból a demokrácia fontos lépését jelenti a haladás útján.

A nyilatkozat aligha nyugtatta meg azokat, akik az erdélyi magyarság autonóm kulturális szerveződését szerették volna megőrizni, s a nyilatkozó így toldotta meg beszámolóját:

Konkrét eredményt értek el az erdélyi magyar írók a kiadás terén is. A demokratikus szellemi célokat szolgáló állami kiadó kiszélesítette magyar vonatkozású munkatervét és a lehetőségek kezei között mindent elkövet, hogy a magyar, közelebbről az erdélyi irodalomnak a kiadói munkatervbe való beiktatásával elősegítse a magyar nép és szellem megismertetését az ország népe előtt ...

És vajon kik a kedvezményezett írók? Nagy István (az *Olyánok unokáival*), Szemlér Ferenc (egy új regényével), Balogh Edgár (publicisztikai gyűjteményével), Asztalos István és természetesen a nyilatkozó Méliusz József (*Enek 1437-ről* c. verses krónikájával). Ezek természetesen román nyelvű kiadások lennének. Az Állami Kiadó magyar nyelvű kiadványai között Szemlér Ferenc, Gaál Gábor szerepel, és egy Méliusz-fordításgyűjtemény.¹² Méliusz József külön cikkben is megmagyarázza a várható esemény jelentőségét. *Írók az élen* című cikkében írta:

⁹ *Világosság* 1946. szeptember 29., október 12.

¹⁰ *Világosság* 1946. október 13.

¹¹ *Világosság* 1946. november 6.

¹² *Világosság* 1947. április 27.

Az országos írói szervezeti egység tervét az együttélő népek demokrata írói meg fogják valósítani. Hasonló szellemű demokratikus egységük pedig példaadó tette kell válják az ország életének minden területén, ahol a nemzetiségek jogegyenlőségének megvalósítása a feladat.

Kicsit könnyedén siklik át az esetleges jogos kételyek felett, amikor így zárja eszmefuttatását:

... magyarok vagyunk és romániaiak, demokrata írói voltunkban a két nép, a két ország jó viszonyát, a békét szolgáljuk.¹³

Az események ellentmondásosak. Évente országos Petőfi-megemlékezéseket tartanak; 1848. március 15-e rendszeresen megünneplésre kerül. Románia és Magyarország látszólagos közeledése is pozitív fejleménynek tűnik. Vasile Luca 1947 májusában dörögdelmes cikket írt az „elvtelen magyar egység” ellen, nyomában kampány bontakozik ki, eléggé félre nem érthető tanulságokkal. De vannak ellenkező előjelű példák is. Szemlér Ferenc diadalittasan közli az olvasóval:

Az Állami Könyvkiadó a papírhány és a könyvek általános drágasága ellenére is folytatja a magyar könyvek kitűnő román fordításokban való megjelentetését. Nemrégiben hagyta el a sajtót Mikszáth *Szelestyei asszonyok* című regénye, melynek átültetését Todor P. Avram tanár végezte. Ugyancsak most került könyvügyi forgalomba Giurgiuca Emil magyar lírai versgyűjteménye, amely eredetileg a budapesti román könyvkiállítás kapcsán jelent meg.¹⁴

A kolozsvári magyar írói társadalom a nyár folyamán személyesen is kezet foghatott a magyarországi íródelegáció két tagjával: Bölöni Györggyel és Gergely Sándorral. Ez utóbbi így továbbította az erdélyi magyar íróknak romániai tapasztalatait:

Mi a magyar írók nevében megfogadjuk, hogy amit itt láttunk, azt otthon nem hallgatjuk el. Elmondjuk, hogy itt egy új típusú kultúra van kialakulóban. A demokratikus Romániában új élet kezdődött és mi boldogan valljuk, hogy az itteni kultúrtörékvéssel versenyre kelünk, annál is inkább, mert nálunk a kultúra helyzete még nehezebb, mint itt.¹⁵

És ennek mindenhol nyomatékot adott, ahol Gergely Sándor megfordult. Magyarvistán, Kalotaszegen így nyilatkozott:

Örömmel kell megállapítanom: amit Romániában láttunk, arra jogosít fel, hogy erős hittel higgyük: az a munka, az az újjáépítés ami itten zajlik, otthon és jövőt fog teremteni a román és magyar nép számára.¹⁶

A Magyar Népi Szövetség 1947-es novemberi temesvári kongresszusa már valóban jelzi, hogy — Balogh Edgár szavával élve —, meglendült az idő. Szinte órségváltást hajtanak végre az MNSz felső vezetésében: háttérbe kerülnek mindazok — köztük Kurkó, a korábbi elnök is —, akik ragaszkodnak a szervezet eredeti célkitűzéseéhez. Megkezdődik az MNSz jellegének csak a román igényeknek megfelelő megváltoztatása, s a folyamat folytatódik azokban az intézményekben, szervezetekben

¹³ *Világosság* 1947. április 28.

¹⁴ *Világosság* 1947. július 7.

¹⁵ *Világosság* 1947. augusztus 11. — Gergely Sándor az egyetlen magyarországi író volt, aki viszonylag rövid időn belül (1945-ben, 1947-ben és 1948 végén, 1949 januárjában) három ízben is járhatott Romániában. A volt moszkvai emigráns íróval első látogatásakor JÉKELY Zoltán készített interjút. (*Világosság* 1945. április 5.)

¹⁶ *Világosság* 1947. augusztus 11., 13.

is, amelyeket addig az MNSz felügyelt vagy irányított. 1948 januárjában létrejön az egységes Írószövetség, amelynek vezetőségébe ugyan bekerül négy magyar író, s az egyik alelnöki posztra Gaál Gábor kerül. De mindez átmenet csupán. Az MNSz mellett működő Magyar Művészeti Felügyelőség útban a felszámolás felé — elveszti nemzetiségi jellegét. 1948. március 11-én a pillanatnyilag még szalonképes írók így írják alá a rendszer melletti szolidaritást kifejező kiáltványukat: „A Romániai Írók Szövetségének magyar csoportja.”¹⁷

Az osztályharc jegyében dülő tisztogatás folyamán sorra távolítják el a magyar művelődési intézményekből azokat, akik nem hajlandók haladni a „meglendült idővel”, akik tiszteletben tartják a több évtizedes intézmények kialakult hagyományait. Maguknak az intézményeknek egy része is áldozatul esik a nagy horderejű átalakításoknak. „Pezsgés, erjedés mindenütt” — írja Balogh Edgár, toborzóra hívva másokat is a változásokhoz. Vezércikkének címe: *Ide kell most a magyar író és művész.* (Világosság, 1948. május 30.) S hogy témánknál, az irodalomnál és a könyvkiadásnál maradjunk, így prognosztizál:

... eddig Erdélyben soha nem volt szellemi termelésre rendezkedik be az íróink és művészeink legjavát rövidesen megszólaltató Állami Könyvkiadó is, mint a Józsa Béla Athenaeum és több más alkalmi könyvkiadó egységesített, nagyalkatú folytatása. . .

Az év elején az önálló Romániai Magyar Írók Szövetségét bekebelezik, 1948 nyarán bekövetkezik a könyvkiadók és könyvnyomdák államosítása. Vidéki városok elvesztik könyvkiadási jogukat. A könyvtermelés kizárólagos műhelyei az állami kiadók, valamint a pártszervezetek és állami közintézmények lesznek.

A személyi tisztogatások elérik a legjobb kiadói és nyomdai szakembereket is. A Szociáldemokrata Párt felszippantásával Kolozsváron eltűnik országos magyar nyelvű napilapjuk, az *Erdély*. A Luca-féle programcikk nyomában megjelenő Bányai László, Csákány Béla, Kovács György, Szabédi László, Balogh Edgár-cikkek akarva-akaratlan készítik a terepet a népfrontos korszak felszámolásához. Kacsó Sándor a formálissá váló Magyar Népi Szövetség élén igazodik a mozgalmon kívülről érkező követelményekhez.

1948 végén Kolozsváron összeül a MNSz IV. és immár utolsó kongresszusa. A fél év óta működő Állami Könyvkiadó magyar osztálya 8 kötettel igazolja létezését.¹⁸

A termés az előzményekhez képest meglehetősen szerény, talán ez is indokolja, hogy 1949 nyarán az Írószövetség napirendre tűzi az írói munka megszervezésének

¹⁷ *Világosság* 1948. március 11. A kiáltványt a következők írták alá: Abafáy Gusztáv, Aszódy János, Asztalos István, Balogh Edgár, Bányai László, Bárdos Arthur, Csehi Gyula, Faragó József, Gagyi László, Gaál Gábor, Hobán Jenő, Horváth Imre, Horváth István, Jancsó Elemér, Jánosházy György, Kacsó Sándor, Kemény János, Kiss Jenő, Kós Balázs, Kós Károly, Korda István, Kovács György, Létay Lajos, Marton Lili, Méliusz József, Molter Károly, Nagy Borbála, Nagy István, Salamon László, Szabó Lajos, Szabédi László, Szemlér Ferenc, Szentimrei Jenő, Szilágyi András, Szobotka András, Tomcsa Sándor, Tompa László, Tompa Miklós, Tamás Gáspár.

¹⁸ SALAMON Ernő: *Gyönyörű sors* (verskötet), SZIGLIGETI Ede – MÓRICZ Zsigmond: *A csikós* (népszínmű), HORVÁTH István: *Jegenye* (mesekönyv), Dr. CHERESTESIU, Victor: *Románok és magyarok* (tanulmány), *Füllenő Gerguc és más mesék* (romániai mesemondók meséiből), HORVÁTH István – SIPOS Bella: *Az okos macska* (mesék), CORODARU, Alexandru: *A három bajtárs* (ford. KESE András, ifjúsági regény) és *Huszonhat magyar elbeszélő* (válogatás).

szükségességét. Itt figyelmeztet megfellebbezhetetlenül Nagy István a szovjet írók példájára, akik ragyogó eredményekkel igazolták az írói munka megszervezésének sikerét.¹⁹

1949. a szocialista munkaverseny éve volt — tudjuk meg egy irodalmi mérlegkészítés során²⁰ — ; az év végére megalakulásától kezdve összesen 108 könyvet adott ki az Állami Irodalmi Kiadó magyar osztálya.

Az átmeneti korszak kegyvesztett kultúrpolitikusai, Méliusz József, Jordáky Lajos és Balogh Edgár ekkorra már letartóztatásukban töprengettek a megtett út tanulságain. Talán Balogh Edgárnak még visszacsenghettek saját szavai: „De láthat-e valaki tisztán az emberek és az események mozgalmasságában, ha a tudatos irányítást és a kitűzött célokat észre nem veszi?” A kérdés ekkorra már közel sem költői vagy retorikai. Néhány név végképpen eltűnik az erdélyi irodalomból, Bányai László, Kovács György nem tagadja meg rosszabbik önmagát, Nagy István, Kacsó Sándor, Takáts Lajos hangos zajongással, szüntelen jelenléttel leplezi félelmét.

És ekkorára már leíratott a magvas publicisztikában: „Új embertípus alakult ki: a szocializmust gyárakban, falvakon, tudományos intézetekben építő új ember típusa.”²⁰

Az 1944 utáni romániai magyar könyvkiadás történetének első szakasza véget ért az 1948-as államosítással. Ez a korszakhatár a politikában határkövet jelez: vége az átmeneti korszaknak, a Román Népköztársaság kikiáltása, majd a történelmi pártok erőszakos likvidálása, a proletárdiktatúra meghirdetése jelentős módosulásokat vált ki az élet minden területén, így a nemzetiségi politikában is. A koalíciós korszakban a Román Kommunista Párt szövetségeseként feladatokat vállaló Magyar Népi Szövetség (és a többi nemzetiségi tömegszervezet is) veszítenek jelentőségükből, annyira, hogy az új helyzetben a nemzetiségi szervezetek élén végrehajtott személycserék révén — egy felerősödő tendencia kísérőjelenségeként — e szervek alárendelt szerephez jutnak az egypártrendszerben. Korábbi nemzetiségi érdekvédelmi küldetésük kényszerű véget ér. A Román Munkáspárt 1948. decemberi határozata a nemzetiségi kérdésben kifejezésre juttatta, hogy Románia különböző nemzetiségei számos negatív örökség hordozói, s az elkövetkezendő időszak fő feladata a párt által kijelölt irányvonal maradéktalan valóra váltása lesz. A kurzusváltás végrehajtásában nagy szerep jut a tömegekhez szóló médiáknak; az ideológiai harc és a pártpropaganda aktuális célkitűzéseinek a könyvkiadás területén is maradéktalanul érvényesülniük kell.

Maradnak orgánumok és csatornák az anyanyelvű megszólalásra, de ezek az állandó ellenőrzés és pártirányítás keresztüzében erősen központosítottak, s akár csak más médiák (sajtó, a művelődési élet különböző területei, stb.) magukon viselik a korlátozottságot, a kívülről rájuk kényszerített, beszűkült mozgásteret. 1948-ban hal meg Zsdánov, s valójában éppen ettől az évtől kezdve néhány éven át a zsdánovi tanítások romániai applikációja bénítólag határolja be a könyvkiadók munkáját is.

¹⁹ *Miért kell megszervezni az írók munkáját?* = Világosság 1949. július 16.

²⁰ SALAMON László: *Irodalmi mérlegünk az RNK kikiáltásának második évében.* = Világosság 1949. december 29.

Mivel még egyáltalán nincs napirenden a nemzetiségi nyelv használatának vissza-szorítása, a meghirdetett kultúrforradalom ekkor még a tartalmában szocialista, formájában nemzeti elv gyakorlatba ültetését hirdeti. A fővárosban megszervezésre kerülő kiadók ügyel-bajjal próbálnak nemzetiségi feladatokat is ellátni, olyanformán, hogy a kiadók jelentős részében magyar részleg vagy fiókszerkesztőség létesül. A kiadók többsége magyar nyelvű kötetek kiadását is munkatervébe iktatja. Bukarest ekkor még nehezen tud a kijelölt feladatoknak eleget tenni: részben mert helyben nem rendelkeznek elegendő jól képzett magyar könyvkiadói vagy nyomdai szakemberrel, részben pedig azért, mert a szóba jöhető szerzői gárda jelentősebb része — akárcsak az olvasók — a fővárostól távol, Erdélyben él. Röviden tekintjük át ezeknek a kiadóknak, illetve egyes kiadók magyar osztályainak a helyzetét az 1948-at követő években.

A hatalom részéről különleges figyelemben részesül a *Román Munkáspárt Könyvkiadója*, amely a román nyelvű könyveken kívül nagy számban jelentetett meg könyveket az együttélő nemzetiségek nyelvén. A kiadó a marxista-leninista irodalom termékeire specializálta magát, de ennél is fontosabb az aktuálpolitikai kérdéseket a párt szempontjai szerint tárgyaló művek, brosúrák kiadása. Tízezres példányszámban és a legolcsóbb árakkal árusítják kiadványaikat. Ez a kiadó biztosítja a pártoktatás számára is az anyagot. Az államosítást követő években a könyvkiadók közül a párt kiadója kapja a legnagyobb dotációt magyar könyvek kiadására. Furcsa, de jellemző példa, hogy miközben a hivatalos statisztika szerint Románia magyar lakossága nem éri el a román lakosság 10 %-át, a párt akkori vezetőinek, Gheorghiu Dej, Ana Pauker, Vasile Luca (cikkekből és beszédekből álló) köteteit magyar nyelven tízezres példányszámban jelentették meg, míg románul 50 000 példányban.²¹

A háború után létrejött az *Országos Szakszervezeti Tanács Kiadója*, amely „olyan könyveket és brosúrákat terjeszt, amelyek komoly segítséget nyújtanak a szakszervezeti aktívának és dolgozóinak hazánk szocialista építéséhez. . . ”²¹ 1948-tól a kiadó néhány évig magyar szerkesztőséggel is rendelkezett.

Kivételet nélkül minden kiadó nagy súlyt helyezett a különböző szovjet, ill. orosz művek megjelentetésére. Ez a tendencia töretlenül érvényesült 1958-ig, a szovjet csapatok Romániából történt kivonásáig, de jelentős számban adtak ki szovjet könyveket — magyarul is — 1964-ig, a Román Kommunista Párt nagy nemzetközi visszhangot kiváltó áprilisi nyilatkozatáig. A kezdeti években azonban ennyivel nem elégedtek meg, minthogy különböző magyar nyelvű szovjet sajtótermékeket is kiadtak Romániában. Szükségét érezték annak, hogy egy speciális könyvkiadó is működjék a szovjet tapasztalatok népszerűsítésére. Ezt a szerepet töltötte be az *Orosz Könyv (Cartea Rusa)* nevű kiadó, amely igen gazdag magyar nyelvű könyvkiadást valósított meg. Az orosz klasszikusok jelentős része e kiadó révén jutott el a romániai magyar olvasóhoz, de fő hivatásának azt tekintette, hogy: „arányosan felépített tematikával a szovjet irodalomnak azokat a munkáit közvetítse, amelyek hazánkban, a

²¹ *Romániai Magyar Szó* 1952. február 13. (A lap egy egész oldalon mutatja be a különböző kiadók magyar osztályait.).

szocializmus építésének jelenlegi szakaszában a legidősebbek.²² Elvértve a kiadó tankönyvet is megjelentetett. (A kiadó feladatkörét 1957-ben az *Állami Irodalmi Kiadó* vette át!) A kezdeti években különböző statisztikák jelentek meg a nemzetiségi könyvkiadásra, köztük a magyar nyelvű könyvekre, és a könyvek példányszámára vonatkozóan.²³ 1951 elején Kacsó Sándor azt közli az olvasóval, hogy:

1944. augusztus 23. óta 1 723 szépirodalmi és tudományos könyv és brosúra jelent meg magyar nyelven 8 552 662 példányban. A lendületes fejlődést mutatja, hogy az 1950. január 1. és június 30. közötti rövid fél év alatt 194 magyar nyelvű kiadvány 2 100 500 példányban került a dolgozók kezébe.²⁴

Alig három hónappal később, 1951 augusztusában Takáts Lajos – akkori nemzetiségi miniszterhelyettes – egészen más adatokat közölt:

A könyvnyomtatás és vele az irodalmi tevékenység állandó emelkedő színvonalra Népköztársaságunk másik jellegzetessége. Felszabadulásunk óta a nemzetiségek nyelvén mintegy 3 200 könyv és brosúra jelent meg, mintegy 18 000 000 példányban. Ebből magyar nyelven kb. 2 500 cím mintegy 16 000 000 példányszámban.²⁵

A könyvcímekre és a példányszámokra vonatkozó közölt adatok pontossága bizonyára megkérdőjelezhető, már csak azért is, mert a korabeli gyakorlat szerint a kötetek számát a legtöbbször összevontan adták meg a brosúrákéival. Márpedig tudjuk, hogy az új tanokat, a párt aktuális vonalát hirdető brosúrák elárasztották az üzleteket.

Viszonylag sokfajta átszervezést vészelt át az *Állami Tudományos Könyvkiadó*. A magyar tagozat első igazgatója Robotos Pál volt, és a magyar részleg is Bukarestben székelt. Bár sokféle igénynek próbált eleget tenni (pl. az 1952-es kiadói tervében mezőgazdasági, közgazdasági, politikai, filozófiai, történelmi, pedagógiai és orvosi könyvek megjelentetését irányozta elő), terveit csak töredékesen tudta valóra váltani.²⁶ Viszonylag rövid idő elteltével a kiadó beolvadt az *Akadémiai Kiadóba*, amelynek magyar szerkesztősége tovább működött, sőt az ésszerűség megkövetelte, hogy 1954 őszén a kiadó magyar szerkesztősége Bukarestből Kolozsvárra tegye át a székhelyét. 1954 őszétől 1955 őszéig a kiadó meglehetősen szerény keretek között működhetett: első évükben kiadási tervük 50 ívre, azaz 800 oldalra rúgott. 1955. évi termésük három kötet volt, az 1957-es terv már 200 kiadói ívet és tíz címet foglalt magában. E kevés számú kötet azonban az egész romániai magyar könyvkiadás értékeesebb részéhez tartozott: a választott témák a haladó hagyományok ápolását és

²² A kiadó 1944 után 1949 augusztusáig 540 000 példányban adott ki magyar könyveket. (*Magyar könyv a Román Népköztársaságban*. = Romániai Magyar Szó 1949. augusztus 22.)

²³ 1952. augusztus 7-én az új nemzetiségi miniszterhelyettes, Otrók Ferenc a következő statisztikai adatokkal szolgál a nemzetiségi könyvkiadás 1944 utáni adataira vonatkozólag: 1950. december 13-ig 22 millió példányban 3 700 kiadvány jelent meg a nemzetiségek nyelvén. 1951-ben további 888 kiadvány jelent meg, több mint 4 millió példányban. Ez utóbbiból 492 magyar nyelven, 206 német nyelven, 131 szerb, 14 ukrán, 6 jiddis, 8 kiadvány orosz nyelven. (*Romániai Magyar Szó* 1952. augusztus 7.)

²⁴ *Romániai Magyar Szó* 1951. május 7.

²⁵ *Romániai Magyar Szó* 1951. augusztus 11. A kezdeti évek kiadóinak munkájáról lásd még *A nemzeti kérdés demokratikus megoldása Romániában* c. kiadványt. 38. (Hely és kiadás ideje nincs feltüntetve.)

²⁶ Az Állami Tudományos Könyvkiadó magyar szerkesztősége 1953 folyamán 55 könyvet és brosúrát jelentetett meg, kötetenként átlag kb. tíz fv terjedelemben. Közöttük történelmi, filozófiai, közgazdasági, jogi és orvosi kiadványok szerepelnek. (*Előre* 1954. február 21.)

népszerűsítését tűzték ki célul. A kiadó szűk kapacitása azonban messze elmaradt az igényektől. Szép számmal akadtak a tudománynak olyan területei, amelyek hiába produkáltak kiadásra megszerkesztett köteteket, megjelentetésükre nem akadt vállalkozó. Áldatlan cenzori huza-vona kísérte a *Tanulmányok a moldvai csángókról* című kötet kéziratát, amelyre Bukarest nem adott kiadói engedélyt. A Magyarországgal kötött kulturális egyezmény szép kilátásokkal kecsegtette a kiadót, azonban 1956 után még az olyan kiadványok is sok méltatlan támadásban részesültek, amelyeket egy viszonylag kedvező időpontban, 1955 végén, 1956 elején sikerült megjelentetni. (Ilyen volt Jancsó Elemér szerkesztésében *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai* című kötet, amely kezdő darabja volt egy 3 kötetre tervezett sorozatnak, de amely folytatás nélkül maradt.) 1956 után, különösen 1958-tól ideológiai szigorítások lehetetlenné tették a kiadó kidolgozott széleskörű programjának megvalósítását.²⁷

Átmenetileg tehermentesítette a *Tudományos* (majd *Akadémiai*) *Kiadó* magyar szerkesztőségét, hogy néhány évig működhessen a *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónak* magyar szerkesztősége. A kiadó 1955-ben néhány értékes munkát kiadott (pl. Csendes Zoltán: *Időszerű közgazdasági kérdések*) és gazdag kiadói tervvel rendelkezett 1956-ra is.²⁸

A szakkönyvkiadók közül különös sors jutott a *Mezőgazdasági és Erdészeti Kiadó* magyar osztályának. E műhely is az államosítást követően jött létre, a magyar szerkesztőség először Bukarestben, majd Kolozsváron működött, számos belső szerkesztőségi munkatárssal és kiterjedt külső szerzői gárdával.²⁹ A mezőgazdaság meghirdetett szocialista átalakításának kezdetén a hivatalos szervek is jelentős támogatást nyújtottak a kiadónak, 1959-ben például 20-nál több kisebb-nagyobb terjedelmű magyar mezőgazdasági szakkönyvet adtak ki. Azután fokozatosan, szinte évről-évre csökkentették a kiadó dolgozóinak számát, annak ellenére, hogy a belföldi érdeklődés mellett a kiadó jelentős számban tett eleget a közös magyar-román könyvkiadás keretében érkezett megrendeléseknek. A nyolcvanas évek elején a kiadó kolozsvári magyar szerkesztőségének két munkatársa volt, majd csak egy, 1987-től kezdve megszűnt a magyar nyelvű részleg, a kiadó nemzetiségi részlegét teljesen elsorvasztották.³⁰

Az 1970-es nagy kiadói átszervezések előtt két kiadó játszott döntő szerepet a romániai magyar könyvkiadásban, mindkét kiadó az államosítás eredményeként jött létre: az *Iffjúsági Könyvkiadó* és az *Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó*. (Ez utóbbi menet közben is több névváltoztatáson esett át.)

Az *Iffjúsági Könyvkiadó* a legnépszerűbb kiadó, széleskörű olvasó-táborra támaszkodott. Háttere az a széleskörű magyar nyelvű iskolahálózat, amely dr. Petru Groza kormányzásának első korszakában jött létre. Hat évvel létrehozása után (1954)

²⁷ A kiadó tevékenységéről lásd még: *Romániai Magyar Szó* 1952. február 13., *Előre* 1954. július 10., *Igazság* 1956. szeptember 5., *Előre* 1957. január 29.

²⁸ *Előre* 1956. február 25.

²⁹ A kiadó kolozsvári magyar nyelvű szerkesztőségében 13 főnyi lektorátus működött. Az 1956–1958-as években már évi 20–25 eredeti hazai szerzőktől származó kiadványt jelentettek meg, köztük számos értékes szakmunkát. *A Hét Évkönyve* 1978. Bukarest, 165.

³⁰ *Előre* 1960. január 1.

elmondhatta, hogy az általa megjelentetett kötetek száma megnégyszereződött, és egy-egy könyv átlagpéldányszáma elérte a 15 000-et. Szerzőként ott találjuk a romániai magyar irodalom színe-javát, ugyanakkor gazdagon választott a magyar és világirodalom legjobb ifjúsági és gyermekek számára írott alkotásaiból is. A tanulók számára elindította és éveken keresztül megjelentette a *Tanulók Könyvtára* sorozatot, amely kapcsolódott az iskolások kötelező házi olvasmányaihoz. *Győz a tudomány* címmel 1954-ben sorozatot indított a tudomány eredményeinek a népszerűsítésére.³¹ Kezdeti éveiben a kiadó nagy gondot fordított a megjelent kötetek vonzó külsejének megvalósítására; a legjobb illusztrátorokat, grafikusokat és képzőművészeket sikerült alkalmazniuk.

Az *Ifjúsági Könyvkiadó* 1968-ban 65, 1969-ben 66 magyar nyelvű könyvet jelentetett meg; 1968-as könyvterméséből 29 eredeti hazai könyv volt. Az *Ifjúsági Könyvkiadó* magyar osztályának központja Bukarestben működött, de a kiadó jelentős létszámú fiókszerkesztőséget tartott fenn Kolozsváron.³²

A kiadók államosítása hozta létre az *Irodalmi Könyvkiadót*, amely 21 éves fennállása során változó nevek alatt jelentette meg köteteit. (Volt *A RNK Írószövetségének Irodalmi és Művészeti Kiadója*, *Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó*, s utolsó éveiben *Irodalmi Könyvkiadó*.) A második világháború után kibontakozó romániai magyar irodalom reprezentatív orgánuma, amely az összes kiadók közül leginkább vonta magára a közvélemény figyelmét, a romániai magyar sajtó is fokozottan figyelemmel kísérte munkáját.³³ Az 1948-as esztendő csonka év a kiadó számára, de 1950-től kezdve egyenletes kiadói tevékenység bontakozik ki a kiadó bukaresti központjában, a kolozsvári fiók-szerkesztőségben. 1950-ben 29 művet adnak ki 208 íven, 1951-ben 27 kötetet 232 íven, 1952-ben 23 kötetet 262 ív terjedelemben.³⁴ 1950–1967 között a kiadó összesen 436 eredeti művet jelentetett meg kortárs romániai magyar íróktól; különböző sorozatokban 152 magyar, 92 román klasszikus mű látott napvilágot, a két világháború közötti romániai magyar irodalomból 56 művet adtak ki újra, a világirodalmat a jelzett időszakban 153 kötet képviseli. A több mint két évtized alatt a kiadó számos népszerűvé vált sorozatot gondozott. 1952-ben indították a *Haladó Hagyományaink* sorozatot, amely 1957-ig 28 kötetet nyújtott az olvasóknak. 1955–1964 között jelent meg az ugyancsak népszerű *Kincses Könyvtár* sorozat. 1960-ig 58

³¹ *Előre* 1957. február 2.

³² BODOR Pál: *Szélmalomjáték*. Kriterion Könyvkiadó Bukarest, 1983. 273. A kiadóvállalatok munkájának első éveiről lásd még a *Romániai Magyar Szó* 1952. november 18. és az *Előre* 1961. március 24. számait. Értékes adatok találhatóak a magyar nyelvű műszaki könyvkiadásra, valamint az orvosi könyvek kiadására vonatkozóan *A Hét* 1978-as Évkönyvében. (157–163.)

³³ *Előre* 1954. március 11., 1956. október 27., 1959. január 3., 1963. január 11., 1968. február 18.

³⁴ Az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó magyar szerkesztősége 1948 májusában jött létre. (Román rövidítése ESPLA.) KACSÓ Sándor, aki az ötvenes évek elején (1952) került a kolozsvári fiókszerkesztőség élére a kiadó fennállásának a tizedik évfordulója előtt a következő érdekes tényeket közölte a kiadó magyar szerkesztőségének számszerű adatairól az *Előre* c. lap 1957. december 22-i számában:

	1948	1949	1955	1956	1957
Művek száma	7	35	69	66	77
Kiadói ívek száma	68,75	261,75	678,26	784,52	870

kötet jelent meg ebben a sorozatban. A kiadó alapos előkészítő munka után beindította a *Magyar Klasszikusok* sorozatát, 1956-tól kezdte kiadni sorozatban a román klasszikus alkotásokat. E kiadó indította el a *Forrás* sorozatot, amelyben első kötetes, elsősorban fiatal írók jelentkeztek. A *Forrás* sorozatban 1966-ban 4, 1967-ben 7, 1968-ban 10, 1969-ben pedig 12 kötetet jelentetett meg. Kiemelkedően sikeres sorozata volt a kiadónak a *Romániai Magyar Írók*, amelyben 1967-ig 21 kötet, 1968-ban pedig újabb 12 kötet látott napvilágot. A *Horizont* sorozat a világirodalmi alkotások kiadására specializálódott: 1966-ban 8, 1967-ben 16, 1969-ben 24 kötet jelent meg.³⁵

A kiadó munkája ugyan nem volt mentes a napi politika ingadozásaitól, de gazdag munkájáról — amely többek között Robotos Imre, Méliusz József, majd Domokos Géza és mások irányítása alatt folyt — elmondható, hogy fennállása utolsó esztendeiben mind a megjelentetett kötetek, mind a kiadói ívek száma fokozatosan és egyenletesen emelkedett: 1966-ban 51 mű 745 íven, 1967-ben 73 mű 1 150 ív terjedelemben, 1968-ban 117 mű 1 533 ív terjedelemben jelent meg.

A kiadó történetében feljegyzésre méltó az az időszak is, amikor rövid ideig, néhány évig Marosvásárhelyen is tartott fenn fiókszerkesztőséget. A hivatalos politika különösen az ötvenes évek elejétől fokozatosan „tehermentesíteni” akarta Kolozsvárt a tradicionális magyar intézményektől. Az 1952-ben létrehozott Magyar Autonóm Tartomány szolgáltatta az ürügyet arra, hogy egyes magyar művelődési intézményeket részben, vagy egészben Marosvásárhelyre költöztettek át, azt hangsúlyozva, hogy szükség van az autonóm tartományi székhely „szellemi erősítésére”. Így kezdte meg tevékenységét 1955 májusában Marosvásárhelyen az *Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó* fiókja: „Pártunk és kormányunk ezzel az új intézménnyel még szélesebbre tárja a magyar nemzeti kisebbség irodalmának fejlődési lehetőségeit” — hangzik a biztató köszöntő.³⁶ Valóban, a kezdeményezés megmozgatta a Székelyföld íróit, nem utolsósorban azokat, akik Marosvásárhelyen laktak. Bár a marosvásárhelyi fiók mindössze 1958-ig működött, a rövid idő alatt is eredményes mérleg jelzi munkáját: 1955-ben, a kezdő évben 4 kötet kerül ki kiadásukban, összesen 52 íven. 1956-ban azonban már 21 kötet 274 íven, 1957 végéig pedig 25 könyvet bocsátottak ki 361 ív terjedelemben.³⁷ A kiadó gyors, de bizonyára nem véletlenszerű (1958!) felszámolását hivatalosan sohasem indokolták meg.

Míg a Szovjetunió Kommunista Pártjának 20. Kongresszusa (1956. február) csak nagyon lassan érezte kedvező hatását a művelődés területén — és 1956 őszétől 1958-ig csak részleges és átmeneti eredményeket hozott, amely után újra a szellemi pangás évei következtek —, 1965-ben a Román Kommunista Párt élén bekövetkezett személyi váltás nyomán kedvező tendenciák erősödtek fel. Az un. Ceausescu-korszaknak ezekben az első éveiben nyitottabbá vált a román szellemi élet: több és szélesebb skálájú a lefordított külföldi művek száma, emellett nyitás történik a román irodalom eddig ideológiailag leparancsolt múltbeli értékei felé. Sorra jelennek meg olyan szerzők, akiket a korábbi gyakorlatban kiátkozással sújtottak. A nyitás egyben azt jelentette, hogy az addig példaként állított szovjet kiadási gyakorlatot fo-

³⁵ A kiadó működésének legfontosabb számadataira l. *Korunk* 1968/10. 1558–1559.

³⁶ *Új irodalmi intézmény a Magyar Autonóm Tartományban.* = *Előre* 1955. július 6.

³⁷ *Igaz Szó* 1957/12. 1098–1101.

kozatosan felváltotta egy önálló, román nemzeti színezetű kiadási gyakorlat. Ezekben az 1965-öt követő kezdeti években a romániai magyar szellemi élet is profitált. Már korábban számokban is jeleztük, hogy a két legfontosabb kiadó: az *Iffúsági* és az *Irodalmi* fokozatosan növelte évi kiadványainak számát, de a számszerű adatokon túlmenően, hosszú szünet után mindkét kiadó szélesítette a megjelentetésre kerülő könyvek skáláját, lényegesen bővítette a kiadói tematikát. Egyre több romániai magyar néprajzi kötet, művelődéstörténeti kiadvány, nyelvészeti mű, művészettörténeti alkotás láthatott napvilágot. A *Romániai Magyar Írók* sorozat évi címeinek a száma nemcsak megduplázódott, majd megháromszorozódott, de a sorozatban végre olyan művek láthattak napvilágot, amelyeket a korábbi kultúrpolitika nem engedélyezett.

* * *

Bár a hatvanas évek második felében, éppen a nyitottabb kultúrpolitika jegyében, fokozatosan csökken a kiadásra addig nem engedélyezett könyvek száma, és a nemzetiségi könyvkiadás — köztük a magyar — a fejlődés lassú jeleit mutatja, a kontraszt a magyar nemzetiségi lakosság igénye és a könyvesboltokban megkapható könyvek szegényes választéka között oly nagy, hogy amikor 1968 nyarán, külső nemzetközi események hatására a Román Kommunista Párt vezetői hirtelen találkozásra hívják meg a prominens magyar értelmiségieket,³⁸ a meghívottak részéről előterjesztett és feltárt sérelmek sorában ott szerepel a hányatott sorsú magyar nyelvű könyvkiadás áldatlan helyzete is. A társadalomban és a politikában bizonyos kedvező tendenciák jelentkeznek: szűk körben sor kerül egyes meghurcolt és bebörtönzött pártaktivisták részleges rehabilitására is (*Igazság* 1968. ápr. 27.). A magyar bebörtönzött értelmiségiek közül többen amnesztiával szabadultak, s az is biztató jel ekkor, hogy az új pártfőtitkár kemény kritikában részesíti a korábbi személyi kultusz gyakorlatát, amely oly sok kárt okozott az ország szellemi életének. A nemzetiségi kérdés napirendre kerülése Jugoszláviában és Csehszlovákiában intő figyelmeztetés volt a román pártvezetők számára, hogy a Szovjetuniótól jelentősen eltávolodott Románia ebben a kritikus nemzetközi helyzetben próbálja meg belpolitikáját stabilizálni.

A magyar értelmiségiekkel történt találkozás önmagában is jelezte, hogy a felső vezetés párbeszédet kezdeményez azon a területen, amelyen olyan nagy károkat okozott az állam és a pártpolitika rangjára emelt nacionalizmus.

„A megnövekedett művelődési igények jobb kielégítésére 1969 decemberében szükségessé vált a könyvkiadói és könyvterjesztői keretek felfrissítése . . .” — írja

³⁸ „Jól emlékszem [. . .] a IX. Pártkongresszus után, 1968. nyarán az RKP főtitkára és közel száz romániai magyar értelmiségi közötti egész napos eszmecserén újból felmerült a nemzetiségi könyvkiadó felállításának szükségessége. Emlékezetem szerint a legrészletesebben Bodor Pál foglalkozott magvas felszólalásában ezzel a kérdéssel” — nyilatkozta DOMOKOS Géza. (*Kritérium műhelyében*. Kossuth Könyvkiadó. Bp. 1988. 193–194.) E megbeszélés arra engedett következtetni, hogy egész sor engedmény következik be a nemzetiségi kérdésben. Röviddel a tanácskozás után a kolozsvári magyar értelmiségiek nagy csoportja nyílt levélben biztosította a párt főtitkárát, hogy: „Kifejezzük teljes egyetértésünket pártunk és kormányunk külpolitikai elveivel”. (*Igazság* 1968. szeptember 3.) E „hűségnyilatkozat” — mint ahogy az azóta eltelt időszak tényei bizonyítják — sem teremtette meg a nemzetiségi kérdés szószólói jogos panaszainak orvoslását.

egy romániai magyar kultúrfunkcionárius a kiadói átszervezések okairól.³⁹ Ez az indoklás csupán féligazságot takar, hiszen a művelődési igények jobb kielégítésére a romániai magyar lakosságban szüntelenül megvolt az óhaj.

1968–1969-ben tehát külső tényezők hatására az engedmények átmeneti korszaka következik. Az engedmények láncolatában a könyvkiadás csupán az egyik láncszem, de kétségtelen, hogy a fontosabbak közül való.

A nemzetiségi könyvkiadás új struktúrájának kialakításához lehetőséget és anyagi fedezetet adnak. A korábbi állami kiadói hálózattal szemben bizonyos területeken a minisztertanácsi határozat megszüntette a kiadói egyeduralmat (két ifjúsági, három irodalmi kiadó keletkezett), csökkentette a kiadók Bukarest-központúságát, lehetőséget nyújtva arra, hogy bizonyos, hagyományokkal rendelkező vidéki városok saját kiadóikkal bekapcsolódjanak az országos keretekbe: az 1969-ben kijelölt városok mellett 1972-ben további két város (Temesváron a *Facla Könyvkiadó*, Craiován a *Scrisul Romanesc Kiadó*) rendelkezett könyvkiadási lehetőséggel.⁴⁰ Nemzetiségi szempontból csak az első jelentős, mert annak a profiljába besorolták a román könyvek mellett az együtt lakó nemzetiségek nyelvén megjelentethető könyveket is. A vidéki központok lehetőséget kaptak arra, hogy felgyülemlett, kéziratokban realizált szellemi teljesítményeiket saját kiadóiknál megjelentethessék. Az 1969-es kezdetű átszervezés elvileg szűk korlátok között a magánkönyvkiadás lehetőségét is megteremtette, e célból hozta létre a *Litera Kiadót*, azonban ez mindössze néhány kötetet tudott megjelentetni.

A *Kriterion Könyvkiadó* bukaresti központtal, kolozsvári fiókszerkesztőséggel jött létre 1970-ben: profilja a többnyelvű nemzetiségi könyvkiadás zavartalan biztosítása. Magyar, német, szerb, ukrán, jiddis és román lektorátussal alakult meg. A kiadó igazgatója Domokos Géza, főszerkesztői pedig Bodor Pál (ő rövid idő, fél év múlva a nemzetiségi TV-adásokhoz kerül), Hedi Hauser, majd Botár Emma, Szász Béla. Aligazgató Fassel József volt. 1970–1979 között 29 nemzetiségi szerkesztő, 3 grafikus és 5 technikai szerkesztő jelentette a kiadó vezérkarát.

Nemzetiségi könyvkiadó megteremtése Románia egész addigi történetében teljesen új fejlemény. Ráadásul egy komplex kiadói arcél kialakításának reményével és esetleg perspektívájával.

Ugyanakkor az említett minisztertanácsi határozat további országos kiadók számára teszi kötelezővé magyar nyelvű könyvek megjelentetését. A *Kriterion* után a második legfontosabb kiadó a kolozsvári *Dacia*, amely román, magyar és német nyelvű könyveket gondoz, s megalakulásakor az egyik főszerkesztője Lászlóffy Aladár. (Ő is csak rövid ideig!) „Könyvpiacunk felvevőképessége sokkal nagyobb, mint amekkora a könyvkiadásunk termése” – nyilatkozta Lászlóffy a kezdet kezdetén.⁴¹ A magyar ifjúsági könyvek kiadása az átszervezés után a *Ion Creanga* és az *Albatrosz*

³⁹ SZÁSZ Béla: *A romániai magyar könyv*. In: *A romániai magyar nemzetiség*. Kriterion Könyvkiadó Bukarest, 1981. 408.

⁴⁰ *Buletinul Oficial* 1972. I. rész. 8. 53. Határozat egyes könyvkiadók létesítéséről Timisoara és Craiova municípiumokban.

⁴¹ *Előre* 1970. március 1. (A Dacia Könyvkiadó az út kezdetén.) A kiadó munkájáról I. még: *Előre* 1972. szept. 2. (Interjú Kerekes Györggyel, a Dacia nemzetiségi főszerkesztőjével.)

kiadókra hárul, magyar könyveket ad ki az *Eminescu* is, majd 1972 után elvétele a temesvári *Facta*. A hetvenes években a magyar könyvtermés előállításában összesen 19 romániai kiadó vett részt, de rögtön hozzátehetjük, hogy ezek közül nyolcnak a termése nem érte el az évi egy könyvet. A kiadók zöme anyagi veszteségre hivatkozva, de valójában belső érdektelenségből, 1980 után lemondott a magyar nyelvű könyvek kiadásáról. (A kultúrpolitikában bekövetkezett újabb hátraarc is kétségtelenül erre ösztönözte őket.)

A kiadók munkájának eredményességét több tényező is jelezheti. Milyen értékek, milyen könyvek kiadására vállalkozik a kiadó? Hogyan alakul a könyvek száma? Milyen példányszámban jelennek meg a könyvek? És nem utolsósorban: mennyi a kötetenkénti (kiadónkénti) kiadói ívek száma? Ezekre a kérdésekre maradéktalanul nem tudunk minden esetben válaszolni – az egyes adatok hiánya miatt. Viszont a rendelkezésünkre álló konkrét anyag elegendő annak megállapítására, hogy mennyire szolgált taktikai célokat vagy stratégiai elképzeléseket a nemzetiségi könyvkiadás új alapokra helyezése 1969 végén, 1970 elején?

Számunkra a meghatározó fórum a *Kriterion*, amely szakítva a szépirodalmi centrikussággal – átfogó kiadói programot dolgoz ki, a hagyományos szépirodalom mellett számol a nemzeti hagyományok legkülönfélébb, de nem elhanyagolható területeivel is. Kiadói tervébe felveszi az irodalmi örökség és a kortárs irodalmi termés mellett a népköltészet összegyűjtött alkotásait, a népművészet reprezentatív műveit, a tudománytörténeti és politikátörténeti alkotásokat, – mégpedig széles skálán, a népszerűsítő művektől a komoly szaktudományi munkákig. A könyvkiadás profiljából nem hiányozhatnak a természettudományok, de eleget kell tenni a technikai műveltséget terjesztő művek közönségének is. A kiadó igazgatója a nyolcvanas évek elején azt nyilatkozta, hogy a *Kriterion* által kiadott könyvek összességének kb. 60 %-át művelődéstörténeti, történeti, néprajzi, nyelvészeti, szociográfiai stb. kötetek teszik ki.⁴²

Ami az évente kiadott magyar kötetek számát illeti, kisebb-nagyobb ingadozást leszámítva a dinamikus fejlődés jellemzi. A kiadott kötetek száma: 1970. – 92, 1971. – 101, 1972. – 111, 1973. – 120, 1974. – 106, 1975. – 102, 1976. – 104, 1977. – 113, 1978. – 103, 1979. – 110, 1980. – 106.⁴³ A felsorolásban azért állunk meg 1980-nál, mert ez az év tulajdonképpen minden magyar könyvet kiadó számára a hanyatlás tagadhatatlan határmezsgyéje. A *Ion Creanga Kiadó* (mint az *Ifjúsági* egyik jogutóda) 1980-ig összesen 22 kötetet adott ki a *Minden gyermek könyve* című sorozatban, de a kiadó 1980-ban úgy szüntette meg ezt a sorozatot, hogy nem indított helyébe mást. (1970-ben évi 28 magyar könyvet gondozott, 1980-ban 19-et, 1986-ban már csak 11-et. De van olyan esztendő is, mint 1977, vagy 1982, amikor csak 10 magyar könyvet jelentetett meg.) A *Ceres* (volt *Mezőgazdasági Kiadó*) közhasznú sorozata volt a *Kaleidoszkóp*, amelyet a 36. kötet után, 1982-ben végleg félbe hagyott. A volt *Tanügyi és Pedagógiai Könyvkiadó* kiadási körét 1983-ban a tankönyvkiadásra szűkítették le, lemondva a tanárok számára közkedvelt kézikönyv-sorozatról, a

⁴² *Kritika* 1981. május

⁴³ *Kritika* 1988. szeptember 13–18. Itt jelent meg a BEKE György által Dávid Gyulával készített, *A magyar könyvkiadás Romániában* című interjú, amelynek adatait mi is felhasználtuk.

Tanári Műhelyről, majd 1986-ban a kiadó kolozsvári magyar szerkesztőségét szélnek eresztették. Számos sorozatot szüntetett be a kolozsvári *Dacia* is, amely 1970-ben 26 kötetel kezdte; 1974-ben elérte a csúcst, az évi 38 kötetet, ezt követően fokozatosan csökkent magyar könyveinek száma (1979-et kivéve, amikor 33 kötet jelent meg náluk), de évi könyvtermésük 1986-ra már mindössze 17 magyar kötetre csökkent.

Ha az 1970–1980 közötti évek magyar könyvtermésének számszerű alakulását nézzük, akkor azt látjuk, hogy az első, csonka évben 187 magyar cím jelent meg a hagyományos kiadóknál, összesen 1 095 000 példányban. A kötetek száma emelkedik 1972-ig (209, 265), s a hátralévő években már az évi 265 kötettszámot nem tudják elérni. A példányszám viszonylag kiegyensúlyozott, de 1973-ban a legmagasabb: ekkor 239 kötet 2 989 500 példányban jelenik meg. 1970–1980 között csaknem 2 500 hazai kiadású magyar könyv jelent meg, majdnem 25 millió példányban. S bár ezek a számadatok viszonylagos stabilitást mutatnak (a kiadók évi össztermése a magyar könyvekből a hetvenes években 200 körül van), ha eltekintünk a magyar nyelvű tankönyvkiadás adataitól, akkor már ezidőtájt komoly figyelmeztetés lehet, hogy a romániai magyar könyvkiadás példányszáma ma hozzávetőleg a negyven százaléka annak, ami népességének arányában az összpéldányból reá eshetne!⁴⁴

A hanyatlás már a hetvenes évek második felében jelentkezik: a *Dacia Könyvkiadónál* a magyar könyvek részaránya 34,66 százalékról 24,01 százalékra csökken, miközben a kiadó összvolumene 72 %-kal nőtt. A statisztikai felmérés teljes mélységét a kiadói ívek számának alakulása mutathatná meg, de a könyvkatalógusok ezt az adatot a legtöbbször elhallgatják. 1977-ben a *Dacia* „évi termése” 36 000 oldal volt, ebből az előírt egyharmadnak, a magyarnak 12 000 oldalnak kellett volna lennie, a magyar és német nyelvű kötetek kiadói íve viszont mindössze 8 000 oldal volt.⁴⁵

A párt kiadójának az utódjánál, a *Politikai Könyvkiadónál* a nemzetiségi nyelveken 1970-ben 30 (ebből magyar 18), 1975-ben 33 (ebből magyar 19), 1976-ban 41 (ebből magyar 26), 1977-ben 40 (ebből magyar 25), 1978-ban 37 (ebből magyar 21) jelent meg. 1986-ban mindössze 5 magyar nyelvű kötet látott napvilágot. A politikai könyvek egy részének kiadását a *Kriterion*nak kellett felvállalnia. S ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a szigorított utasítások következtében kötelezték a kiadót arra, hogy nagyobb részarányban jelentessen meg román nyelvű könyveket, vagy azoknak fordításait!

Tehát miközben a magyar könyvek kiadásával is megbízott kiadók jórésze 1980-ra lemond e feladatáról — jöllehet, a szükséges papírmennyiség elosztásánál e célok teljesítésére külön papírkontingenst kapott —, a *Kriterion* helyzete is a válság jeleit mutatja. Már utaltunk arra, hogy a hetvenes években miként alakult a magyar nyelven kiadott kötetek száma, az 1980-tól egyre szembetűnőbb kötetcsökkentés utolérte a kiadó egészét, tehát a kiadó többi nemzetiségi részlegét is. A kiadó a hetvenes években évente átlagban (nyelvekre való tekintet nélkül) 170 kötetet jelentetett meg, 1986-ra a kiadó által megjelentetett könyvek száma 143-ra esett vissza.⁴⁶ A ro-

⁴⁴ Az idézett adatok egy része Szász Béla már idézett tanulmányából való. E tanulmány adatait Bodor Pál értelmezte (*Szélmalomjáték* i.m. 279.)

⁴⁵ BODOR Pál: *Szélmalomjáték* i.m. 279.

⁴⁶ *A Kriterion műhelyében*. 212. E kötet adatait is felhasználtuk.

mán kulturális és gazdasági szervek 1981-től fogva anyagilag is kötelezővé tették a rentabilitást, ugyanakkor egyre nagyobb nehézségek tornyosultak a jelentős anyagi bevételt biztosító külkapcsolatok előtt: a kiadó eredményes kapcsolatokat épített ki a budapesti kiadókkal, az újvidéki *Fórummal*, a pozsonyi *Madách Könyvkiadóval*, de kereskedelmi kapcsolatban álltak tengeren túli és nyugat-európai terjesztőkkel, kiadókkal; a *Kriterion* megalakulása utáni években a *Kriterion*-emlékével megjelenő könyvek iránt fokozott érdeklődés és kereslet mutatkozott a nyugati könyvpiacokon. Mégis: a kiadó az utolsó években nem juthatott ki a külföldi könyvvásárookra, könyvkiállításokra, s a gazdasági szempontok teljes negligálásával ezek a kiadói külkapcsolatok – külső nyomásra – minimalizálódtak. A kiadó készült arra, hogy az ország különböző területein önálló könyvüzlet-hálózatot épít ki, hiszen erre – mint a kiadó tapasztalatai igazolták – megvolt az igény. Az 1974-ig vonzó formában kiadott kiadói prospektusok nemcsak számban gyérültek meg, de külső formájuk is szerényebb lett, s ma már alig jut valamelyes szegényes keret a megjelentetett művek népszerűsítésére. A kiadó 1980-ban a belső könyvszükségletnek mintegy felét tudta csak kielégíteni, azóta ez az arány tovább romlott, több okból is: egyrészt azért, mert kényszerű kötetszám csökkentéseket kellett végrehajtani, másrészt az addig még magyarul, németül is publikáló kiadók fokozatosan, de szinte következetesen visszavonultak a nem román könyvek megjelentetésétől. A kolozsvári *Dacia Könyvkiadó* indulása idején hat magyar lektort alkalmazott a magyar könyvek gondozására, mára mindössze egyetlen lektor dolgozik a kiadónál.

A kiadó súlyos válságát jelzi, hogy sokszorosára nőtt a sajtószerzők által publikálhatatlannak minősített – többnyire már megszerkesztett – kéziratok száma. Egy komoly kiadónak akár 2–3 évi termésére is elég volna az a sok kiadási jóváhagyást nem kapott kézirat, amely a szerkesztőségekben, a cenzoroknál hever, esetleges jobb időkre várva. Az *Erdélyi Szótörténeti Tár* közlésének a folytatását leállították a IV. kötet megjelenése után, a 4 kötetre tervezett *Romániai Magyar Írók Lexikonát* ez a sors már az első kötet (A–F) kiadása után utolérte. Külső beavatkozást követően 1984-re kimúlt a *Művelődéstörténeti Tanulmányok*, a *Népismereti dolgozatok*, a *Kriterion Kézikönyvek*, a művészeti kismonográfiák, a *Kriterion Galéria* sorozat, és a néprajzi, nyelvészeti és történelmi monográfiák sorozata. 1987-re a minimálisra csökkent a *Téka* (évi 1 kötet), a *Századunk* (1). A *Forrás* is már mindössze 2 kötettel tudott jelentkezni. Ugyanakkor olyan kötetek kiadását kényszerítették a kiadóra, amelyek mind tartalmi, mind eszmei szempontból sértik a romániai magyarság, vagy akár a romániai nemzetiségek önérzetét. (Ligia Birzu: *A román nép anyagi és szellemi műveltségének folytonossága az egykori Dacia területén*, Viorica Moisiuc és Ion Calatfeteanu szerkesztésében kiadott gyűjteményes kötet: *A független és egységes nemzeti államok kialakulása Közép- és Délkelet-Európában*, Stefan Pascu románul, magyarul, németül kiadott propagandakiadványa: *Mű jelent Erdély?*, s többek között megjelent a romániai magyar könyvkiadás szerzőjeként Ilie Ceausescu is, aki társ-szerzőként „jegyezte” a *Kétszáz nappal korábban* című könyvet, Románia rendkívüli történelmi szerepéről a második világháború mielőbbi befejezésében.)

Az, ami a *Kriterion* háza táján történik jól jelzi a politikai széljárás immár drasztikus agresszivitását a Romániában élő nemzetiségek irányába. 1984-től azonban nem elégedtek meg az egyes könyvek kiadásának a megakadályozásával, hanem a

kiadó és munkatársi gárdája ellen állandó vizsgálatokat folytatnak, amelyek célja a *Kriteriont* eltéríteni alapszabályban is rögzített alapvető jellegétől.

Az igényesség és a mérce jegyében alakult nemzetiségi kiadó súlyos gondokkal küzd. Az előzményekből adódóan munkatársi gárdáját is súlyos veszteségek érték: egykori munkatársai közül Páskándi Géza, Bodor Pál, Csiki László, Molnár Gusztáv, Gergely Éva, Németi Rudolf külföldre távoztak; Mikó Imre, Fassel József, Botár Emma hirtelen halála, Salamon Anikó öngyilkossága is pótolhatatlan veszteség. De milyen jövő várhat arra a kiadóra, amelynek szakmai utánpótlása megoldatlan, az eltávozásokkal vagy halálozásokkal felszabaduló státuszokat zárolták és betölthetetlennek nyilvánítják, s ugyanakkor a kiadó még meglévő szakember-gárdáját (az igazgató Domokos Gézát, Dávid Gyula szerkesztőt, András V. Jánost, a műszaki szerkesztő Bálint Lajost, a szerkesztő Kacsó Juditot, a kitűnő grafikus Deák Ferencet és másokat) a közeli nyugdíjaztatás veszélyezteti. . .

A *Kriterion* megszületésének pillanata kedvező konstelláció eredménye; jelenlegi helyzete közvetlen tükörképe annak a nemzetiségi politikának, amely ma Romániában érvényesül, immár évek óta felgyorsult tempóban. 1968 nyara – és az azt követő rövid időszak – nem egy távlatokban gondolkodó pártpolitika nyitásának manifesztuma volt, hanem a pillanatnyi zavarodottságé és félelemé, amelyre rögtönzött megoldásként a taktikai engedmények módszerét választotta. A *Kriterion* egyre nehezebb körülmények között, egyre rosszabbodó viszonyok közepette, ereje megfeszítésével eddig még ellenállt a felszámolására indított állampolitikának. Helyzete nem rosszabb és nem jobb, mint a többi, ma még csökevényeiben és töredékeiben működő nemzetiségi intézményé, amelyeket odadobnak az országos politika rangjára emelt homogenizáció erőszakolt gyakorlatának.

A közös magyar–román könyvkiadás

1947. november 25-én Magyarország és Románia kulturális egyezményt kötött. 1948. január elején ismételten Budapestre érkezik dr. Petru Groza miniszterelnök és küldöttsége, hogy aláírja a magyar–román barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt. A két ország közötti megélenkült külügyi kapcsolatok reményekkel töltötték el elsősorban az észak-erdélyi magyarságot, amely a párizsi béke döntése értelmében újlag Romániához került: sorsának további alakulása a belpolitikai fejlemények mellett a két ország közötti kapcsolatok függvénye volt.

A kulturális egyezmény elsődleges célja a sokoldalú kapcsolatok kialakítása, a művelődés terén felgyülemlett feszültségek fokozatos felszámolása volt.

A két ország 1951-ben megállapodást kötött a közös könyvkiadás kialakítására vonatkozólag. A közös könyvkiadás mindkét ország számára előnyökkel szolgált: a román kulturális hatóságok viszonylag gazdag választékból válogathattak a romániai magyarság számára, a magyar olvasó pedig hozzájuthatott a nagyszámú Romániában magyar nyelven kiadott román könyvhöz, s mellé választékként felsorakozhattak a romániai magyar irodalom legújabb termékei. A világirodalom klasszikusait anyanyelven Magyarországon adták ki, de az utánnomást – a csere keretében – már Romániában végezték. Ez enyhített a magyarországi papírellátási nehézsé-

geken, de gondot is okozott, mert a román fél mereven ragaszkodott a könyvek 1:1 arányú cseréjéhez. Átmeneti időszak után a feltételek egyre rosszabbodtak, a román kulturális vezetés mintha megfeledkezett volna kezdetben tett nagy fogadkozásairól. Sok nézeteltérés nehezítette az egyezmény betartását. 1961-ben a nagyarányú magyar könyvkivitelt a román fél 30 %-ban eredeti művekkel, 70 %-ban pedig utánnyomással kompenzálta. 1945–1962 között Romániában a magyar szépirodalomból 25 művet fordítottak le, ami csak elenyésző volt a román szerzők Magyarországon lefordított műveihez és a Romániából importált magyar nyelvű könyvekhez képest. Például 1963-ban Romániában 5 magyarországi szerző művét fordították le románra, Magyarországon ezzel szemben 6 román szerző művét, s mellé még 3 olyan román szerző művét is átvették, akiket a romániai magyar könyvkiadók adtak ki. A román fél merev magatartása miatt 1963-ra az eredetileg 225 ezer rubeles könyvcseré kontingens 100 rubeles forgalomra csökkent. A közös könyvkiadás a hatvanas évek közepére az eredeti egynegyedére zsugorodott össze.

Sok közbevetőlegesen tárgyalás után 1961. szeptember 7-én kerül aláírásra a magyar–román tudományos és kulturális együttműködést szabályozó egyezmény, „attól a kívánságtól vezérelve, hogy erősítsék és tovább fejlesszék a magyar és román nép baráti együttműködését, mélyítsék és továbbszélesítsék a kulturális és tudományos kapcsolatokat a két ország között . . .”⁴⁷ A megegyezés a közös könyvkiadás útjából csak nehezen távolította el a szüntelenül jelentkező akadályokat. A román fél szándéka szerint alig importált valamit az eredeti magyar művek kategóriájában, inkább vett műszaki, természettudományos és orvosi szakkönyveket, ugyanakkor a magyar fél minden lényeges korlátozás nélkül vette át az eredeti román műveket, noha ezekre csak nagyon szerény volt a hazai kereslet. A közös könyvkiadásban belül a hatvanas években a csúcstól (talán a nemzetközi politikai helyzettől sem teljesen függetlenül) 1968-ban érték el; ekkor Romániába 334 cím 427 537 példányban került be. A hatvanas évek végén Romániában elindították a magyarországi fordítások felhasználásával a világirodalmi és kaland regénysorozatok kiadását. (Ekkorra esik a *Kriterion* megalakulása, amely kezdettől fogva favorizálta a világirodalmi könyvek magyar kiadását.) A *Kriterion* kiadásában megjelenő könyvekből Magyarország jelentős mennyiséget rendelt, ami segített az egyenlenségek egy részének felszámolásában. Ez sem ment könnyen; a román fél több esetben a megrendelést visszatartotta, vagy rendszertelenné tette. 1972-ben a közös könyvkiadás volumene már 380 000 rubel volt ugyan, de ebből 30 000 rubel a román fél által benyújtott ár-emelést ellensúlyozta. A román fél 80 %-os ár-emelést hajtott végre, ami a cserébe importálható magyar könyvek számát alaposan elapasztotta. A román megszorító és korlátozó politika eredményeként a román fél célul tűzte ki a közös könyvkiadás belső struktúrájának a megváltoztatását. Miközben a kortárs magyar irodalomra nem támasztottak igényt, és helyettük szakkönyveket vagy világirodalmi könyveket preferáltak, a magyar behozatalt viszont 90 %-ban a kortárs román írók és a romániai magyar irodalom termékei tették ki.

⁴⁷ *Évfordulón, közös dolgainkról.* Negyedszázados a magyar–román kulturális egyezmény. = Új Tükör 1986. szeptember 7. 36.

1985-ben a román fél 209 címet vett át, több mint 350 000 példányban, ebből 87 cím a világirodalmi, 41 egészségügyi, 49 tudományterjesztő, barkács, kézimunka, mezőgazdasági, műszaki tárgyú kötetet tett ki. Némileg kedvezőbb volt a gyermek és ifjúsági könyvek helyzete (34 címet importáltak a *Mórától*), a klasszikus magyar irodalom jelen volt, ha nem is a szükséges arányban, a kortárs magyar irodalom részaránya elenyésző. Ekkoriban az évi közös forgalom körülbelül 300 000 példány volt, ami egy olvasóra elosztva évi 0,176 könyvet jelentett az alaposan megcsappant romániai magyar könyvek mellé.

A közös könyvkiadás jószándékú továbbfejlesztése szükségessé tette volna egymás könyveinek akadálytalan népszerűsítését a két országban. 1969-ben a magyar könyv ünnepén a szomszédos országok magyar könyvkiadói minden akadály nélkül képviselték magukat kiadványaikkal, a romániai magyar könyvkiadás sajnos hiányzott. Magyar könyvkiállítást terveztek Bukarestben 1970-ben, 1972-ben, 1974-ben. Az 1972-es könyvkiállítás meghirdetett kiállítás végülis azért hiúsult meg, mert a román hatóságok mintegy 30 kötet kiállítását kifogásolták, a kiállításra szánt könyveket cenzurálták, s már előzőleg, a preszelekción is kivettek 50 kötetet.

A két ország közötti kulturális és tudományos kapcsolatokat az 1960-as évek közepétől kétévenként aláírt munkatervek alapján bonyolították. Bizonyos fejlődés regisztrálható a hetvenes évek elejéig (amikor is részbővítéseket sikerült elérni), s különösen megfigyelhető volt a rugalmasabb román politika 1968 táján. Az 1971–1975 közötti időszakra már öt éves munkaterv egyezményt kötöttek, de a cserekerek — nem a magyar fél akaratából — fokozatosan szűkültek. A románok közös fordítások szaporítását nem rosszallták, de az író-olvasó találkozási szervezését ellenezték, és próbálták kiszűzni a kulturális csere során közbejöhethető személyes — és számukra ellenőrizhetetlen — kapcsolatokat.

A nyolcvanas években érvényesülő gyakorlat a meghirdetett grozai tanítások teljes tagadását jelenti. A román fél mindent megtesz, hogy a magyar könyvkiadás termékei a nyolcvanas évek végén semmilyen formában ne jussanak el Romániába, s a román–magyar határon naponta lejátszódó konfliktusok — amelyek egy részének kiváltója egy-egy magyar könyv vagy sajtótermék — híven kifejezésre juttatják azt a politikát, amely a homogenizálás jegyében teljesen asszimilálni akarja a több mint kétfélmillió romániai magyarságot.

A magyar kulturális és diplomáciai szervek évtizedeken keresztül a színpalak mögött meddő harcot folytattak legalább minimális eredmények eléréséért. A nyilvánosság kizárása nem segítette a túrhetetlen helyzet felszámolását, hanem éppen ellenkezőleg, ártott a magyar hivatalos politika hírnevének is, amelyről az vált köztudottá a széles közvéleményben, hogy teljes közömbösséggel szemléli a romániai magyarok szellemi megnyomorítását.⁴⁸

(1989.)

⁴⁸ A romániai magyar könyvkiadás kérdésével sokat foglalkozott DÁVID Gyula (Vö. Korunk 1978/12., 1981/9., 1982/9.). L. a 43. sz. jegyzetet is. DÁVID Gyula: *A romániai magyar könyvkiadás két évtizede* = Alföld 1991/2. jelen írás lezárása után látott napvilágot.

ENYEDI, SÁNDOR

L'édition des livres Hongrois en Roumanie (1944–1989)

L'étude s'occupe de la situation de l'édition des livres hongrois en Roumanie à partir de la fin de la deuxième guerre mondiale jusqu'à la chute du régime Ceaușescu. L'auteur renvoie aux traditions de plusieurs centaines d'années de l'édition de livres hongrois de Transylvanie. A partir de la fondation d'une imprimerie à Kolozsvár en 1550, jusqu'à la fin de la deuxième guerre mondiale, la publication des livres en langue hongroise était toujours abondante en Transylvanie. Après le traité de Trianon, dans la nouvelle situation historique, les Hongrois de Transylvanie ont créé leurs institutions indispensables (éditeurs, imprimeries, journaux) qui ont permis la continuation des riches traditions. Après 1944, au cours des premières années, on croyait que l'édition des livres hongroise en Transylvanie et en Roumanie pourrait être continuée dans l'esprit des traditions, et sous le signe de la décentralisation: dans les différentes régions et villes de la Roumanie habitées par les Hongrois. C'est un coloris multiple et une variété qui caractérisait les premières années. Mais la prise du pouvoir par les communistes et l'étatisation des institutions exécutées en 1948 ont déjà projeté en avant le contrôle et la restriction sévère et centralisé de cette activité, bien que, jusqu'à la chute du régime Ceaușescu (1989) on ait pu constater plusieurs fois — surtout à cause des raisons de politique étrangère — dans des périodes courtes (entre 1956 et 1958, et vers 1969–1971) un essor transitoire. Mais, à partir des années 70, on a commencé un refoulement systématique de l'édition des livres hongrois en Roumanie, puis, aux années 80, sous le signe de l'intolérance nationale et avec le mot d'ordre de l'homogénéisation, la liquidation complète de l'édition des livres hongrois.